

УДК [316.3]:316.75:303.4

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(97).2025.122-132

ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У КУЛЬТУРНО-СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТАХ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Л. М. Сафонік*

У сучасному глобалізованому світі рівень конфліктності між країнами, що представляють різні цінності та типи ідентичності, зростає. Оскільки явище ідентичності є джерелом напруження, у статті розглянуто роль ідентичності та її окремих форм у культурно-соціальних і політичних конфліктах у контексті сучасного цивілізаційного процесу. Основна увага приділяється релігійній, етнічній і національній ідентичності. Охарактеризовано сильні та слабкі сторони лібералізму як основи західної національної ідентичності. Зазначено, що етнічна концепція нації передбачає спільне походження та рідну культуру, тоді як національна концепція ідентичності передбачає належність індивіда до певної нації з можливістю вибору національної приналежності. Незважаючи на складнощі, лібералізм продовжує відігравати важливу роль у збереженні культурного розмаїття, національної та громадянської ідентичності, сприянні миру, стабільності та захисту прав людини у світі. Констатовано, що основою західного підходу до націєтворення є деліберативна політика, яка забезпечує механізми комунікації, що допомагають збалансувати інтереси різних соціальних груп і досягати компромісів через міжсуб'єктне розуміння у відносинах взаємного визнання. Однак сучасні виклики, зокрема російсько-українська війна, підкреслюють нестачу ресурсів для підтримки деліберативної політики. Заклик до миру не є проявом слабкості, а, навпаки, заявою про те, що остаточний захист від насильства полягає в обороні суверенітету будь-якими засобами, включно з військовими діями. У висновках зазначено, що побудова взаємовигідних зв'язків між спільнотами та країнами на основі концепції "схильності до спільного блага" дає надію на формування нових форм визнання та солідарності. У сучасному світі, який постає перед новими викликами та загрозами, онтологічно необхідним є переосмислення життєвих орієнтацій особистостей, соціальних спільнот і цілих націй. Дискурс "схильності до спільного блага" має значне значення для консолідації колективних зусиль задля забезпечення безпеки, миру та створення змістовного суспільного життя в умовах глобалізації.

Ключові слова: ідентичність, етнос, нація, спільнота, глобалізація, конфлікт, війна, згуртованість, виживання, самовираження.

* Лідія Сафонік / Lidiya Safonik, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри історія філософії (Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна)
lidiyasafonik@gmail.com]

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3525-9501>

IDENTITY AND ITS ROLE IN CULTURAL AND SOCIAL CONFLICTS IN THE CONTEXT OF THE MODERN CIVILIZATIONAL PROCESS

L. M. Safonik

In today's globalized world, the level of conflict is increasing between countries that represent different values and types of identity. Since the phenomenon of identity is a source of tension, this article examines the role of identity and some of its varieties in cultural-social and political conflicts within the context of the modern civilization process. The focus is placed on religious, ethnic, and national forms of identity. The strengths and weaknesses of liberalism as a foundation of Western national identity are characterized. It is noted that the ethnic concept of a nation implies a shared origin and native culture, whereas the national concept of identity suggests that an individual belongs to a particular nation but may choose which nation to associate with. It is asserted that, despite its complexities, liberalism continues to play a vital role in preserving cultural diversity, national and civic identity, promoting peace, stability, and protecting human rights globally. Deliberative politics serve as the basis of the Western approach to nation-building, enabling communication mechanisms that help balance the interests of various social groups and reach compromise through intersubjective understanding in relationships of mutual recognition. However, contemporary challenges, notably the Russian-Ukrainian war, highlight a lack of resources to support deliberative politics. A call for peace is not a sign of weakness but rather a declaration that the ultimate protection from violence lies in defending sovereignty by any means, including military action. The conclusion suggests that building mutually beneficial connections between communities and countries based on the concept of "orientation toward the common good" offers hope for the emergence of new forms of recognition and solidarity. As the modern world faces new challenges and threats, it is ontologically necessary to reconsider the life-meaning orientations of individuals, social communities, and entire nations. The discourse on "orientation toward the common good" holds significant importance for consolidating collective efforts toward security, peace, and the creation of meaningful public life in a globalized world.

Keywords: identity, ethnos, nation, community, globalization, conflict, war, cohesion, survival, self-expression.

Постановка проблеми. Підтримка України з боку європейських країн є прикладом того, як ліберальні принципи захищають суверенітет держав, ідентичність окремих народів та людини. Водночас виклики ліберального підходу полягають у постійних зусиллях заради досягнення компромісу та співпраці. Це складніше, ніж розв'язання "простих" конфліктів, особливо коли мова йде про припинення тривалих військових дій. Водночас сьогодні лібералізм також постає перед такими викликами, як імперіалізм, нацизм, популізм, авторитаризм, кіберзлочинність тощо, які послаблюють демократичні інституції. Проте, лібералізм, незважаючи на усі складнощі, відіграє важливу роль у підтримці миру, стабільності та захисту прав людини у світі. У цьому контексті роль ідентичності виконує двояку функцію, з одного боку сприяє збереженню культурного розмаїття, з іншого є викликом, який потребує значних

зусиль заради досягнення співдружності. Звісно періоди глибоких криз і воєнних дій прискорюють формування національної та громадянської ідентичності людей, водночас породжують нові проблеми та потребують нових відповідей.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Питанню ідентичності присвячені багато робіт вітчизняних науковців та громадських діячів, зокрема, М. Козловця, Л. Нагорної, Л. Сафонік, Є. Бистрицького, А. Карася, Л. Мазур, В. Мельника, А. Лоя, І. Держка, О. Гомілко, А. Єрмоленка, В. Омелянчика, О. Панича, М. Поповича, С. Пролеєва, Ф. Рено, М. Рябчука, М. Степика та інших. Серед зарубіжних дослідників слід назвати таких дослідників, як Б. Андерсон, Ед. Алам, В. Декомб, І. Дюмон, М. Гайдегер, М. Гібернау, В. Глухман, А. Гарапон, К. Гійон-Лекок, Е. Сміт, Ф. Фукуяма та інших.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Одним з елементів розхитування засад ліберально-демократичного укладу як не дивно сьогодні є ідентичність, хоча поштовх боротьбі "за ідентичність" надав сам лібералізм. З одного боку кожна європейська країна зокрема дбає про свої традиції, культуру, мову, героїку, міфологію тощо, з іншого є потреба у спільності. В засадах ліберального підходу лежить уявлення, що відносини між людьми та країнами, передбачають не лише суперництво, але і прагнення співробітництва. Очевидно, що порозуміння й кооперація з іншими, вимагає від людини дещо більших зусиль, ніж ситуація конфлікту, чи війни. Ефективна співпраця передбачає ґрунтовну роботу заради досягнення домовленостей і організаційних форм, що сприяють їх виконанню. Саме тому ліберально налаштовані політики зазвичай надають особливого значення розвитку міжнародних правил та інститутів, яким сьогодні переживають нові виклики і небезпеки. Без зайвого пафосу можна спостерігати, що нині світ зазирає у прірву метафізичного жаху й соціального божевілля.

Формулювання мети і завдань статті. Метою стаття є окреслення ролі ідентичності у культурно-соціальних та політичних конфліктах в добу глобалізації. Мета статті передбачає пошук відповідей на окреслені завдання: 1) типологія деяких ідентичностей та їх аналіз 2) аналіз релігійної ідентичності; 2) аналіз етнічної ідентичності; 3) аналіз національної ідентичності; 4) розгляд засад деліберативної політики; 5) окреслення ідентичності спротиву; 6) акцентування на дискурсі "схильності до спільного блага".

Методи дослідження обрано на підставі зазначених мети й завдань. Отже теоретико-методологічна засада аналізу зазначеного феномену ґрунтується на основі евристичного (пошукового) методу, дескриптивного (описового), дискурсивного (метод пояснення й розуміння),

компаративного, аксіологічного, екзистенційного, методу феноменологічної редукції, герменевтичного методу та функціонального підходу.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Руйнування структур міжнародного права є прямою загрозою сучасного цивілізаційного процесу. Вітчизняний дослідник М. Козловець зазначає, що "глобалізація істотно обмежила і послабила роль і функції національної держави як базової одиниці організації сучасного світу, – основного і визначального джерела колективної ідентичності" [4: 7]. Водночас європейські країни з усталеними нормами та інститутами донині були орієнтирами світової спільноти, однак сьогодні ситуація дещо ускладнилася. Слабкість ліберального підходу в тому, що він передбачає "життя без зайвих труднощів", однак сьогодні їх представники демонструють стійкість у боротьбі проти деструктивної поведінки певних політичних гравців, консолідують свою підтримку України у несправедливій війні.

Зокрема, М. Козловець у монографії "Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації" ґрунтовно розкриває процес формування ідентичності в історії соціально-філософської думки, тобто цивілізаційного процесу, окреслює її поняття, структура і форми та розкриває її український контекст [3]. Звісно, формування національної та громадянської ідентичності передбачає громадську зрілість особи, бо ідентичність є результатом того, що суб'єкт трансформувався у субстанцію, "опанував" свою субстанцію, став "самому собі рівним". Людина, яка оволоділа субстанцією, інтереси спільного блага (громади, народу, етносу, нації тощо) підносить загальне вище своїх приватних інтересів [8: 46]. Е. Сміт у своїй праці "Національна ідентичність" порівнює класову і релігійну ідентичність. Якщо класова ідентичність виникає із сфери

виробництва та обміну, то релігійна ідентичність отримує свої витoki із сфери спілкування та згуртування. Релігійна ідентичність оперта на культурну співпрацю з її засадничими аспектами: цінності, символи, міфи й традиції, які у певний спосіб кодифіковані в обрядах та ритуалах. Згідно з думкою Е. Сміта релігійна ідентичність розщеплює етнолінгвістичне суспільство, зразком такого типу суспільства є швейцарське, німецьке та єгипетське. Більше того тривале релігійне розпорошення "(...) перешкоджає формуванню сильної й тривкої етнічної свідомості серед такого населення – аж до тієї пори, поки доба націоналізму спромоглася об'єднати спільноти на новій, політичній засаді" [9: 16].

Другим різновидом ідентичності є етнічна ідентичність оперта на кровну спорідненість, яка акцентує увагу на спільності походження і рідній культурі. Спільність походження простежують за допомогою родоводів, генеалогій, які засвідчують наявність кровної родини. Е. Сміт зазначає, що дослідницька увага на родинних зв'язках пояснює сильний народний або демотичний елемент в етнічній концепції націй. Дослідники цього типу ідентичності стверджують, що подібний шлях формування націй пройдений багатьма спільнотами в Східній Європі і Азії. Водночас Е. Сміт акцентує нашу увагу на тому, що сьогодні такий шлях засвідчує потужний політичний виклик, оскільки раніше поневолені народи прагнуть вибороти незалежність свого етносу. Смітовські хвилювання очевидні, оскільки формування етнічної спільноти провокує політичні збурення, збройні конфлікти та війни тощо. Спільне походження, етнос, народ, нація, країна, рідна мова, звичаї і традиції є надзвичайно потужними чинниками етнічної ідентичності.

Інтелектуали зазвичай беруть активну участь у формуванні етнічної та національної ідентичностей М. Гібернау підкреслює важливість інтелектуальних і політичних еліт у формуванні національної ідентичності,

бо "існування відданої "потенційної інтелігенції" є вирішальним у активізації та консолідації націоналістичного руху" [2: 127]. Їх етнографічні, етнологічні й лінгвістичні дослідження вітчизняної культури забезпечують матеріал для проектів націєтворення, "навіть коли відповідного мовного відродження не спостерігалось, бо через широке усвідомлення міфів, історії та мовних традицій спільноти, інтелігенти спромоглися заснувати і викристалізувати в головах більшості членів спільноти ідею етнічної нації, навіть коли, як-от в Ірландії і в Норвегії, давня мова занепала" [9: 22]. Етнічну компоненту спостерігаємо в засадах будь-якого дискурсу націєтворення, однак цей фундамент може набуті імперіалістичного забарвлення або цивілізаційного. Російський дискурс націєтворення є імперіалістичним, серцевиною якого є концепт "русского мира". Імперіалізм згідно зі своєю природою розширюється просторового, загарбуючи території. Російський імперіалізм не лише привласнив історично українські землі, але й прагне знищити українську ідентичність з властивою їй історичною пам'яттю, звичаями і традиціями, мовою, писемністю, літературою, музикою, пам'яттю про мудреців, героїв тощо. Геноцид українського народу набуває форм фізичного знищення носіїв національної української, критичної та цивільної інфраструктуру, економіки і бізнесу, освіти і науки, вчиняючи акти примусової асиміляції тимчасового окупованих територій, зневажаючи усі норми цивілізованості як такої. Окрім того російська агресія впливає на регулятивні державні органи України й громадянські інституції, оскільки власне вони є осердям спільних зусиль.

Якщо етнічна концепція нації, яку Е. Сміт називає "незахідна" передбачає спільність походження й вітчизняної культури, тобто національна (громадська) ідентичність є цивілізаційною формою, тобто, якщо етнічна є "передусім спільнота людей, об'єднаних спільним походженням, то

західна концепція нації передбачає, що індивід належить до певної нації, але може вибрати, до якої саме приєднатися" [9: 24]. Західна, цивілізаційна модель національної ідентичності розглядає нації як культурні спільноти, члени яких об'єднані, якщо не тісно згуртовані, спільною історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями, отже, історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія є компоненти стандартної західної моделі нації [9: 21]. У контексті сучасних викликів найважливішою засадою формування національної ідентичності в Україні є завдання, яке постало перед українським народом знайти відповідь на питання, "хто ми". Фактично "збурення" української ідентичності викликане тим, що український народ не є гомогенним у відповіді на запитання, "хто ми" [8: 47].

Лібералізм історично дбає про захист прав і свобод індивіда. Він сприяє створенню умов, згідно яких різні групи можуть вільно висловлювати свою культурну ідентичність, мову, релігію тощо. Е. Сміт вказує, що "...разом із розвитком чуття правової та політичної спільноти з'являється й чуття юридичної рівності серед членів цієї спільноти (...) згідно з західною концепцією, саме юридичні і політичні права становлять найсуттєвіший елемент західної моделі нації" [9: 20]. Концепції прав людини, демократії та верховенства права акцентують увагу на громадських правах і свободах. С. Рокфелер зазначає, що західний цивілізаційний дискурс опертий на ліберальні засади, бо "(...) з ліберально-демократичної точки зору, будь-яка особа має право вимагати рівного визнання перш за все й переважно на основі його чи її універсальної людської ідентичності та потенціалу, а не на основі його чи її етнічної ідентичності" [7: 83]. Ідентичність, з іншого боку, часто має колективний характер й артикулює спільні риси, історію, мову, традиції та культуру певної групи

людей. Боротьба за збереження ідентичності подекуди виникає як відповідь загрози асиміляції або втрати культурних цінностей. Позитивний вплив лібералізму у боротьбі за ідентичність полягає у тому, що ліберальні ідеї уможливають надання групам і спільнотам право самовизначення та збереження своєї культурної ідентичності, сприяючи захисту культурних прав меншин, надаючи їм можливість підтримувати і розвивати свою мову, традиції та релігію. Крім того ліберальні демократії подекуди опираються на мультикультуралізм як спосіб управління різноманітністю, створюючи умови співіснування різних культур у межах однієї держави. Однак майже з впевненістю стверджуємо, що мультикультурний проект сьогодні зазнає краху. Свідченням цього є те, що ліберальний підхід зустрівся з труднощами, які полягають у тому, що боротьба за ідентичність спонукає конфлікти між різними групами, особливо, якщо вони відчують загрозу своїй культурній самобутності. Більше того лібералізм сприяє глобалізації, яка схиляє до культурної стандартизації і втрати унікальних місцевих традицій та рідної мови. Зокрема М. Гібернау наголошує на тому, що глобалізація і міграція уможливають зростаючі виклики традиційним різновидам національної ідентичності, бо поширена культурна різноманітність та потреба інтеграції мігрантів не сприяють формуванню національної ідентичності в умовах глобалізації [2].

Осердя ще одного клопоту у тому, що люди, які ідентифікують себе з певною релігійною та етнічною ідентичністю, не консолідуються з громадянами країни перебування, не хочуть приймати їх цінності й принципи, натомість утворюють окремі райони, міста-сателіти свого окремішнього проживання, подекуди спричиняючи соціальні та релігійні конфлікти.

Попри те Європейський Союз є прикладом того, як ліберальні цінності можуть співіснувати з прагненням

збереження національної ідентичності, яка водночас постає джерелом клопотів. Ліберальні європейські країни дбають про міжнародні інститути та правил, які сприяють миру, стабільності та співпраці. Це допомагає уникати конфліктів і забезпечує захист прав різних груп. Водночас нині ми спостерігаємо хиткий ґрунт міжнародних інститутів та правил. Принаймні до теперішнього часу світова спільнота мала впевненість, що міжнародні правові інститути, державні і громадські національні інститути убезпечать країни від волюнтаризму їх лідерів, однак сьогодні спостерігаємо картину руйнування політичними лідерами ліберальних структур та узвичаєння міжнародної системи. Попри це західна модель життєсвіту є центром тяжіння принаймні для нас українців, який привабливий для нас не так економічно, як культурно. Культурна привабливість європейської традиції полягає, зокрема, у здатності вести діалог з іншими, виявляти чутливість до інакшості, а також у відкритості до Іншого як складової власної ідентичності. У цьому сенсі Європу можна розглядати як своєрідний культурний "логос", прагнення якої до солідарності давно вже перейшло межі християнського світу. Ця багатогранна конструкція об'єднує технологічні, економічні, культурні ресурси багатьох європейських країн, які взяли зобов'язання допомагати одне одному. Це феноменом глобального громадянського суспільства, чинником якого є не лише національні інтереси, але й спільні, окреслені концептом "схильності до спільного блага".

Очевидно, що концепція деліберативної політики Ю. Габермаса, яка орієнтована на соціальну співпрацю і передбачає розв'язання конфліктів у раціональному, тобто західному цивілізаційно-комунікативному дискурсі, сьогодні певним чином є підваженою. Теорія дискурсу загал передбачає можливість прийняття аргументів різних "розумних сторін", які інтегруються в обговорення

та прийняття рішень. Деліберативна політика є способом неофіційного формування суспільної думки, який "(...) виливається в інституціоналізовані, у вигляді виборів рішення й у законодавчі ухвали, з допомогою яких комунікативно створена влада трансформується у владу, що застосовується адміністративно" [1: 350–351]. Вона задіює процедурні механізми комунікації заради врівноваження інтересів різних соціальних груп. Досягти компромісу можна через інтерсуб'єктивно досягнуте порозуміння у взаєминах обопільного визнання. Такий підхід має здоровий глузд, якщо всі учасники є розумними людьми, наділені здоровим глуздом, але у разі "цивілізаційної неприйнятності" хоча б одного учасника переговорів увесь процес стає марним. Водночас ми пам'ятаємо позицію Ю. Габермаса щодо російсько-української війни та його неприйнятні рекомендації українцям щодо розв'язання цієї жорстокої війни. Рекомендація капітуляції перед сильним ворогом не "вписується" в структури "інтерсуб'єктивно досягнутого порозуміння у взаєминах обопільного визнання" Ю. Габермаса, швидше засвідчує обмежені можливості цієї теорії у розв'язанні серйозних конфліктів.

Все ж таки деліберативна політика наближена до західної національної ідентичності, оскільки вони методологічно оперті на концепт "народ", але витлумачують його як політичну спільноту, яка функціонує згідно із певними законами й інституціями. Політичну спільноту окреслюють демаркованою територією, спільним соціальним простором та сенсом, спільними інституціями і єдиним кодексом прав та обов'язків всіх членів спільноти. Це подібно до того, що мали на увазі філософи, коли описують націю як спільноту людей, які підкоряються тим самим законам та інституціям у межах цієї території [9: 19]. Нація володіє визначеною міжнародною спільнотою у певних

своїх кордонах, хоча сьогодні російська агресія проти України підважує цю константу. Принагідно пригадаємо, що останній перерозподіл територій відбувся після завершення Другої світової війни. Опісля цього створені міжнародні інститути покликані унеможливити перерозподіл територій. Як бачимо російська імперська політика нехтує міжнародним правом, усталеними міжнародними правилами співіснування, занурюючи світ у хаос.

У сучасному контексті перед будь-якою нацією постають три головних завдання, – виживання, самовираження, стійкість і згуртованість. У сучасних суспільствознавчих дослідженнях простежується тісний взаємозв'язок між рівнем соціально-економічного розвитку, функціонуванням демократичних інституцій та цінностями самовираження. Закономірно, що в демократичних суспільствах провідне місце займають цінності самовираження. Більше того у ліберальних спільнотах освіту розглядають як спосіб формування якісного людського капіталу. Інвестування держав у систему освіти сприяє розвитку усвідомленого та відповідального ставлення індивіда як до власного життя, так і до соціального середовища загал.

В українському суспільстві донині спостерігають феномен розриву поколінь, який зумовлює суттєві ціннісні диспропорції, хоча війна певним чином їх нівелює. Їх суть полягає у тому, що певна частина українського населення орієнтується на цінності виживання, тоді як інша тяжіє до самореалізації, автономії та залученості до суспільного життя. Однак в умовах російської військової агресії проти України можливості реалізації цінностей самовираження істотно звужуються, оскільки ситуація екзистенційної загрози спричиняє зростання тривожності та невпевненості у завтрашньому дні і майбутті загал, посилюючи все ж таки перевагу цінностей виживання. Таким чином, страх за життя обмежує не лише

фізичну свободу особи, а й ускладнює реалізацію її когнітивного і креативного потенціалу.

Саме тому головними завданнями України є виживання, стійкість і згуртованість. Зокрема, державна система освіти покликана не лише надавати знання і формувати фахові компетентності, але й дбати про притомну соціалізацію учнів і студентів, яка насамперед полягає у формуванні національної ідентичності (громадянської свідомості) [5], бо "національна ідентичність – це колективне почуття, засноване на вірі в належність до тієї ж нації та спільності більшості атрибутів, що роблять її відмінною від інших націй", – наголошує М. Гібернау [2: 11], а також розуміння значення суспільної згуртованості заради колективного виживання й протистояння зовнішнім загрозам. У періоди екзистенційної нестабільності ця функція освіти набуває особливого значення, адже сприяє консолідації суспільства навколо цінностей єдності, взаємної підтримки та національної ідентичності. Емоційна прив'язаність до своєї ідентичності, чуття спільноти допомагають людині робити притомний вибір і обирати правильний шлях.

Водночас М. Гібернау у своїй праці "Ідентичність націй" прослідковує такі феномени, як расизм та націоналізм, стверджуючи, що "сучасний расизм є екстремальною формою партикуляризму і запереченням універсалізму" [2: 198]. Хоча швидше за все у сучасному глобалізаційному контексті актуалізовані популізм і нацизм. М. Гібернау вводить поняття "нації без держави", якою була Україна протягом тривалого історичного процесу. "Нації без держави" – це територіальні спільноти з власною ідентичністю та бажанням до самовизначення, включені в межі однієї або кількох держав, з якими вони, загалом, не ідентифікуються [2: 132]. Прикладами таких націй, згідно з думкою дослідниці, є Каталонія, Квебек, Шотландія та Фландрія, хоча

звісно виникає питання, наскільки квебекців можна вважати окремою нацією?

Ф. Фукуяма у статті "Проти політики ідентичності" звертає увагу на те, що в 1960-х роках у розвинених ліберальних демократіях сформувалися потужні соціальні рухи, зокрема феміністський рух, який зумовив масове залучення жінок на ринок праці [10]. Соціальна революція спричинила глибокі трансформації у сфері суспільної моралі, зруйнувавши традиційні норми, пов'язані із сексуальністю та інститутом сім'ї. Водночас екологічний рух започаткував нове ставлення до природи, яке сприяє формуванню екоетики. У подальші десятиліття виникли рухи, спрямовані на захист прав людей з інвалідністю, корінного населення, іммігрантів, квір-спільноти, включаючи трансгендерних осіб та інших. Попри лібералізацію законодавства в більшості країн Заходу, представники цих груп донині акцентують увагу на своїй відмінності через поведінкові моделі, етнокультурні ознаки, рівень добробуту, традиції та звичаї. Проте упередженість, фанатизм і ксенофобія є поширеними явищами в соціумі, внаслідок чого меншини досі зіштовхуються з дискримінацією, стигматизацією та культурною невидимістю [8].

У свою чергу М. Кастельс пов'яже релігійний фундаменталізм, культурний націоналізм, поширення територіальних громад з формування ідентичності спротиву. Вона власне є одним з типів ідентичностей суб'єктом якої є особи, які "...знаходяться в гіршому становищі/умовах і є здевальвованими і/чи стигматизовані через логіку домінації і саме тому вибудовують окопи опору і збереження на базі засад відмінних від тих, які притаманні суспільним інституціям чи є в опозиції до них" [11: 23]. Ідентичність спротиву є методологічним підґрунтям спільнот, які визначені специфічними кодами самоідентифікації. Підвидами ідентичності спротиву є емансипативна ідентичність (*emancipatory resistance*),

гендерна/феміністична ідентичність, постколоніальна ідентичність, молодіжна субкультурна ідентичність, контекстуальна ідентичність, інституціолізована ідентичність, культурна ідентичність тощо, які майже не взаємодіють між собою, оскільки сконструйовані на ґрунті різних засад.

Сучасний світ демонструє тенденцію фрагментації, зумовлену розбіжностями у політичних орієнтаціях, економічних інтересах і культурних уподобаннях, тому ідентичність спротиву формується як бунт мережевого суспільства проти глобалізаційної нерівності. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція обопільного дарування, запропонована П. Рікером. Рікерівський проект у певний спосіб набув практичної реалізації у межах ліберальних спільнот, які є виразниками цивілізаційних цінностей і чеснот. Особливість дару полягає в тому, що він не передбачає зобов'язання відповіді чи подяки; він не ідентифікується борговим обміном. Обопільне дарування є комунікативним актом, що засвідчує щире почуття вдячності. У цьому контексті принцип асиметрії обопільного дарування набуває онтологічного значення у людському бутті, оскільки нехтування ним, згідно з позицією П. Рікера, "(...) означало б остаточне невизнання в самому серці справжнього досвіду визнання" [12: 266]. Однак онтологічна асиметрія між Я та Іншим передбачає принципову недоступність Іншого у його радикальній інакшості. Водночас визнання цієї асиметрії, що оприявнюється в процесі обміну дарами, засвідчує значущість обох учасників взаємодії, створюючи підґрунтя для автентичного визнання [15: 266]. У суспільному вимірі ліберальних спільнот досвід дару демонструє, що головними завданням особи як "людини здібної" і громадянина водночас є самореалізація себе в усій повноті своїх здібностей, відповідальне ставлення до громадянських обов'язків та дарування

себе спільноті, що є підставою суспільного визнання.

У свою чергу М. Уолцер порушує проблему взаємного визнання та пропонує відповідний механізм, який передбачає, що ми "(...) вважаємо себе за відповідальних і нас вважають за таких інші громадяни", а "можливість самоповаги, як і публічної честі виникає внаслідок такого взаємного визнання", акцентуючи увагу співпраці, а не суперництва [13: 424]. При цьому акцент зміщується зі змагання на співпрацю як головне підґрунтя суспільного співіснування. Запропонований М. Уолцером підхід можна методологічно застосувати щодо аналізу української етнічної та національної ідентичності, оскільки українську ідентичність слід розуміти не лише як формальну приналежність, підтверджену паспортом, але і як внутрішнє покликання. У цьому контексті продуктивною є взаємодія двох теоретичних підходів, а саме теорії комунікації, що відкриває можливості взаємного визнання, та теорії обміну дарами, оперту на принципі "зрівноваженої несиметричності". Саме така методологічна взаємодія сприяє досягненню порозуміння людей з різними ідентичностями. Хоча сьогодні ми реально споглядаємо картину наскільки важко досягнути якогось прийняттого компромісу, якщо позиції є полярно протилежні.

Ч. Тейлор пояснює, що подібне світосприйняття формується на ґрунті "трагічного" протесту щодо нормативної версії модерного антропоцентризму з його уявленням про гармонійний світ без страждання, зла та насильства. Він підкреслює, що "звичка мобілізуватися заради виправлення несправедливості й допомоги стражданням усього світу стала частиною нашої політичної культури" [6: 580]. У цьому контексті європейська спільнота демонструє прагнення самореалізації через практику допомоги Іншому, що сьогодні, зокрема, оприявнюється в опіці вимушеними українськими біженцями. Така суспільна практика

позиціонується нами як вияв цивілізаційних цінностей у дії.

Разом із тим, американське суспільство донині набуває досвіду співжиття в умовах постійної напруги між різноманітними соціальними, культурними та етнічними групами. Як зазначає М. Уолцер, американці навряд чи можуть бути послідовними прибічниками лише одного із суспільних підходів, – мультикультуралізму, індивідуалізму, комунітаризму чи лібералізму, бо " (...) ми маємо бути то тим, то іншим – в залежності від того, що потребуємо в даний момент для підтримки рівноваги" [13: 127]. Зважаючи на цей досвід, уряд США запровадив політику affirmative action, політику "позитивної дискримінації", спрямованої на пом'якшення прийняття Іншого в умовах соціальної нерівності. Водночас, як свідчить низка досліджень, елемент відторгнення Іншого залишається структурною характеристикою американського суспільного устрою.

Утім, як зазначає С. Рокфелер, світове співтовариство досі не виробило дієвих механізмів для гарантування всебічного захисту і стабільності, що створює відчуття втрати "домашнього затишку" як універсальної умови безпеки [7: 140]. У контексті, в якому російсько-українська війна постає не лише як акт збройної агресії, але й як екзистенційне зло, соціальна драма та джерело глибокої індивідуальної і колективної травми, одним із головних чинників запобігання подібного може бути ініціювання процесу денацифікації російського суспільства згідно з досвідом історичного регулювання подібних ситуацій, реалізований щодо нацистської Німеччини. Такий історичний крок міг би допомогти усунути підстави агресивної зовнішньої російської політики та припинити практики насильницького захоплення територій сусідніх країн. Водночас слід визнати, що втілення подібного процесу є вкрай складним через низку політичних, соціальних та історичних обставин.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми.

У сучасному світі ідентичність набуває нових форм і значень, зумовлених зокрема як глобалізаційними процесами, так і зростанням культурної, політичної та соціальної фрагментації. Ідентичність наділена дихотомічною природою, бо постає не лише як засіб самоідентифікації індивіда чи спільноти, але і як інструмент спротиву, захисту, емансипації та солідарності. Вона все частіше формується у відповідь на домінуючі соціальні структури, які знецінюють, чи дозволяють маргіналізацію окремих груп. У цьому контексті особливого значення набувають спільноти, що прагнуть зберегти власну самобутність, зокрема ті, що історично не мали державності або зазнали зовнішнього культурного чи політичного тиску. Прикладом такої спільноти є Україна, яка прагне зберегти свою самобутність і державність. Водночас сучасний час ознаменувався викликами і загрозами, які пов'язані із зростанням популізму, націоналізму, різновидом якого є нацизм (рашизм), ксенофобії і культурної окремішності. Проте

спостерігаємо значну роль соціальних і поведінкових практик, які ґрунтуються на взаємному визнанні, діалозі та відкритості. Спроможність безумовного прийняття, етичної взаємодії і визнання інакшості є засадничим принципом цивілізаційного співіснування. Саме у взаємодії через дарування, співпереживання, солідарність і емпатію конститується підґрунтя притомних моделей співбуття, де повага до Іншого є структурно засадничою підставою. Окремо зазначимо, що практика ідентичностей часто розщеплена на численні форми, яким не просто комунікувати одна з одною, оскільки оперті на взаємовиключні принципи, що ускладнює порозуміння у сучасному бентежному світі. З огляду на це, особливої цінності набувають підходи, що поєднують комунікативну відкритість і етику відповідальності, створюють умови притомного співіснування різних ідентичностей. Водночас ми розуміємо складність таких зусиль, але все ж таки у ситуації зростаючої соціальної кризи пошук дієвих і ненасильницьких форм взаємодії уможливають існування світу поза логікою війни та руйнації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів: Астролябія, 2006. 416 с.
2. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ. Темпора, 2012. 303 с.
3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
4. Козловець М. А. Вплив просторових уявлень на формування національного менталітету. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*, 2024. С. 32–37.
5. Козловець М. А. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації. Житомир: *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Випуск 40. С. 8–14.
6. Тейлор Ч. Секулярна доба. Кн. перша. Київ: Дух і літера, 2013. 664 с.
7. Рокфеллер С. Коментар // Тейлор Ч. Мультикультуралізм і "Політика визнання": Есей Київ: Альтерпрес, 2004. 172 с.
8. Сафонік Л. Формування національної ідентичності в Україні у контексті сучасних викликів. *Вісник Львівського університету*. ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2019. Вип. 22. С. 46–55.
9. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
10. Фукуяма Ф. Проти політики ідентичності. URL: <https://ji-magazine.lviv.ua/2019/fukuyama-proty-polityky-identychnosti.htm> (дата звернення: 12.02.2025).
11. Castells M. Siła tożsamości. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. 464 p.

12. Ricoeur P. *Drogi rozpoznania*. Kraków, 2004. 272 p.

13. Walzer M. *Sfery sprawiedliwości: obrona pluralizmu i równości*. Warszawa: UW, 2007. 506 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Habermas, Y. (2006). *Zaluchennya inshogo: Studii z politychnoi teorii*. [Inclusion of the Other: Studies in Political Theory]. Lviv: Astrolabiia (in Ukrainian).

2. Hibernau, M. (2012). *Identychnist natsii*. [The Identity of Nations]. Kyiv. Tempora (in Ukrainian).

3. Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen natsionalnoy identichnosti: vyklyk globalizatsii*. [The Phenomenon of National Identity: Challenges of Globalization]. Monograph. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Publishing (in Ukrainian).

4. Kozlovets, M. A. (2024). *Vplyv prostorovykh avlen na formuvannia natsionalnoho mentalitetu*. [The Influence of Spatial Representations on the Formation of National Mentality]. *Actual Problems of Modern Philosophy and Science: Challenges of Today*. P. 32–37 (in Ukrainian).

5. Kozlovets, M. A. (2008). *Osvita i natsionalna identychnist v umovakh hlobalizatsii*. [Education and National Identity in the Context of Globalization]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Bulletin*. Issue 40. P. 8–14 (in Ukrainian).

6. Taylor, Ch. (2013). *Sekuliar'na doba*. [A Secular Age]. Book One. Kyiv: Dukh i Litera (in Ukrainian).

7. Rockefeller, S. (2004). "Komentar". [Commentary]. In Taylor, Ch. *Multykul'turalizm i "Polityka vyznannia"*. [Multiculturalism and "The Politics of Recognition"]. Kyiv: Alterpress (in Ukrainian).

8. Safonik, L. (2019). *Formuvannia natsional'noi identichnosti v Ukraini u konteksti suchasnykh vyklykiv*. [Formation of National Identity in Ukraine in the Context of Contemporary Challenges]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ivan Franko National University of Lviv. Lviv. Issue 22. P. 46–55 (in Ukrainian).

9. Smith, E. (1994). *Natsionalna identychnist'*. [National Identity]. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).

10. Fukuyama, F. (2019). *Proty polityky identychnosti*. [Against Identity Politics]. Available at: <https://ji-magazine.lviv.ua/2019/fukuyama-proty-polityky-identychnosti.htm> (last accessed: 12.02.2025) (in Ukrainian).

11. Castells, M. (2009). *Siła tożsamości*. [The Power of Identity]. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN (in Polish).

12. Ricoeur, P. (2004). *Drogi rozpoznania*. [The Paths of Recognition]. Krakow (in Polish).

13. Walzer, M. (2007). *Sfery sprawiedliwości: obrona pluralizmu i równości*. [Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality]. Translated by Michał Szczubiałka. Warsaw: UW (in Polish).

Receive: October 06, 2024

Accepted: March 05, 2025